

УДК 78.038:792.73

Віктор Рурак,
м. Чернівці

ДО ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОГО ЕСТРАДНОГО МИСТЕЦТВА (на прикладі ВІА «ЧЕРЕМОШ»)

У статті здійснюється ретроспективний аналіз творчого шляху ВІА «Черемош» Чернівецької обласної філармонії (1977–1990 рр.), засновниками якого були Л. Затуловський і Ю. Смілянський. В ансамблі співали І. Бобул, П. Дворський, Ауріка, Євген і Лідія Ротару під керівництвом Л. Затуловського, О. Серова, П. Теодоровича, О. Тищенко, пісні яких виконували відомі естрадні співаки С. Ротару, І. Суручану, В. Леонтєв, В. Кікабідзе, Й. Кобзон, Ф. Кіркоров та ін. Автор ділиться власними спогадами про артистів і керівників гурту, із якими він працював разом. Доведено значущість ВІА «Черемош» у становленні регіональної естрадної культури Буковини, ширше – українського музичного естрадного мистецтва.

Ключові слова: естрадне мистецтво, ВІА «Черемош», професійна підготовка фахівців із естрадного мистецтва, українське музичне естрадне мистецтво.

Постановка проблеми. Упродовж ста років естрадне мистецтво впевнено завоювало культурний і віртуальний простір світу, а останнім часом – і мистецьку освіту. Так, відділення естрадного співу відкриваються в початкових мистецьких навчальних закладах (школах естетичного виховання), середніх

спеціальних і вищих навчальних закладах освіти і культури (училищах, академіях, інститутах, університетах) тощо. Підготовка спеціалістів здійснюється за освітньо-кваліфікаційними рівнями «молодший спеціаліст», «бакалавр», «магістр», тому потребує принципового оновлення зміст професійної підготовки студентів, зокрема з історії розвитку вітчизняного та світового естрадного музичного мистецтва, що й визначає актуальність порушеної нами проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Естрадне мистецтво було предметом наукового аналізу В. Белобрагіна, Є. Гершуні, В. Григор'єва, Ю. Дмитрієва, А. Коннікова, Є. Кузнецова, Л. Мархасєва, В. Откидача, Н. Провозіної, О. Рибаківної, Б. Савченка, А. Троїцького, О. Уварової, А. Цукера, зокрема в соціально-культурному (А. Жарков [4], П. Вікке, А. Дугін, Є. Дуков, А. Кравцов, Л. Лузіна, І. Панасов, М. Черноус), загальномистецькому (В. Валькова, М. Іоф'єв, В. Конен, Б. Роганков та ін.) та методичному контекстах (С. Клітін, Л. Руденко). Історію та сьогодення української естрадної музики розкрили О. Гриценко [9], І. Лепша [7], М. Поплавський [10], Л. Прохорова [11], О. Сапожнік [13] та ін. Музичну культуру Буковини систематизували Є. Антонюк-Гавришук [1] і А. Плішка [6], що свідчить про актуальність і перспективність досліджуваної проблеми.

Мета статті – у процесі ретроспективного аналізу творчого шляху вокально-інструментального ансамблю «Черемош» розкрити витоки українського естрадного музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Буковинський край, зелений мальовничий куточок України, дав багатьох відомих на весь світ виконавців і композиторів, чия музика звучала чи не в усіх країнах і концертних залах України та за її межами. Вони несли українську пісню, інструментальні композиції, фольклор у найвіддаленіші куточки світу та збентежували серця слухачів. Однією з перлин у намисті буковинських вокально-інструментальних ансамблів (далі – ВІА) був «Черемош», назва якого походить від стрімкої гірської річки, що протікає в західній Україні. В 1977 р. стрімким вихором увірвався в мистецьке життя колектив, який згодом набув популярності та народного визнання. «Черемош» прийшов на зміну знаому ВІА «Червона рута»,

який перевели до кримської філармонії в Ялту [3; 5]. Засновниками «Черемошу» були Леонід Борисович Затуловський (музичний керівник) і Юзеф Наумович Смілянський (художній керівник). Авторіві статті пощастило зустріти на своєму життєвому та творчому шляху цих прекрасних, інтелігентних людей, фахівців своєї справи, яким, на мій погляд, дав Всевишній творчий таланти хист нести людям радість і натхнення.

Заслужений діяч мистецтв України, лауреат Республіканського конкурсу молодіжної пісні, Республіканського конкурсу народної творчості, Міжнародної премії імені Сіді Таль Л. Затуловський народився в Білій Церкві 1 вересня 1935 р. [6, с. 20–21]. Його батько був військовослужбовцем, можливо, тому Леонідові притаманна пунктуальність і конкретність. Після закінчення в 1955 р. Чернівецького музичного училища, якому згодом присвоєно ім'я видатного сина буковинського краю Сидора Воробкевича, по класу духових інструментів, він постійно проживає в Чернівцях. Автор статті мав нагоду бути учасником естрадно-симфонічного оркестру Чернівецького об'єднання музичних ансамблів, засновником і керівником якого був Леонід Борисович. Його професіоналізм і вміння згуртувати навколо музичних ідей музикантів різного віку і музичних уподобань у мене, двадцятип'ятирічного юнака, викликало повагу й бажання запозичити в маестро м'якість і витонченість у роботі, вишуканий підхід до різножанрових музичних творів і вміння точно, влучно, оригінально передати їхні музичні образи. Деякі з учасників даного колективу в далекому 1967 р. брали участь у першому на Буковині естрадно-самодіяльному ансамблі «Юність», «Орбіта» при обласному Будинку вчителя м. Чернівці. Згадується виконання симфонічної поеми «Буковина», «Буковинські рапсодії» № 1 – 3 для симфонічного оркестру нашого художнього керівника Л. Затуловського. Ми, виконавці-початківці, навіть намагалися виконати сюїту «Блукаючі зірки», яка згодом звучала в інтерпретації камерного оркестру «Найани» (диригент Ю. Вельдман) у філармонії в Нью-Йорку.

Леонід Борисович – автор музики до трьох спектаклів Заслуженої артистки України Сіді Таль; багато і плідно співпрацював з народним артистом України Яном Табачником (аранжу-

вав естрадні композиції для новоствореного ВІА «Новий день» Запорізької філармонії). Ним написано понад 85 естрадних пісень, зокрема таких популярних, як «Забудь печаль» на слова Тамари Севернюк у виконанні Народного артиста України Василя Зінкевича, «Чарівне танго» в інтерпретації буковинської співачки, Народної артистки України Лілії Сандулеси. Перу Л. Затуловського належить багато високопрофесійних аранжувань у різних музичних стилях, у тому числі й українських, єврейських, молдавських, румунських фольклорних творів. Багато музикантів починали свою творчу кар'єру зі знайомства з Леонідом Борисовичем і отримали неоціненний досвід роботи з майстро. Немало музикантів високого класу зробили свої перші кроки в мистецтві в дитячій музичній школі № 1, де відомий композитор і зараз продовжує виховувати й наставляти на творчий шлях юних виконавців.

З Юзефом Наумовичем Смілянським мені судилося разом працювати з 1984 по 1986 рр. у ВІА «Альтаір» Будинку культури залізничників м. Чернівці. В колективі Юзеф Наумович був неперевершеним організатором. Ми його ніжно називали «Папа», оскільки він всі життєві проблеми чи то на гастролях, чи то вдома вирішував настільки мудро й швидко, що проблем нібито й не було. Офіційно Ю. Смілянський був директором колективу і конференсьє. Після хвилини вступного слова і спілкування з глядачами він ставав рідним для всіх присутніх у концертній залі. Юзеф Наумович зізнавався, що сценічної майстерності він навчився у свого знаменитого дядька Народного артиста Аркадія Райкіна.

Л. Затуловський та Ю. Смілянський запросили до колективу одну із сестер Софії Ротару Лідію, яка на той час була солісткою ВІА «Товтри» Хмельницької обласної філармонії під керівництвом відомого чернівецького композитора, засновника ВІА «Карпати» при Палаці культури працівників легкої промисловості у Чернівцях, нині заслуженого діяча мистецтв України Валерія Громцева [2; 3; 5]. Побіжно згадаємо, що 13 вересня 1970 р. у телевізійній передачі «Камертон доброго настрою» саме ВІА «Карпати» вперше виконав пісню В. Івасюка «Червона рута».

Народилася Лідія Михайлівна Ротарь 8 квітня 1951 р. в с. Маршинці Новоселицького району Чернівецької області. Росла в багатодітній сім'ї, дітей в сім'ї було шестеро [2]. Мало хто знає, що після Хмельницького перед тим, як стати співачкою Чернівецької обласної філармонії, Лідія працювала медсестрою, навчаючись на вечірньому відділенні факультету іноземних мов Чернівецького університету (французька мова), згодом продовжувала здобувати вищу освіту в Києві в Інституті іноземних мов. У 1990 р. вона залишає колектив, адже народжує доньку, яку назвали на честь сестри Софією. Дочка стала співачкою й відома під псевдонімом Соня Кей.

На репетиції «Черемошу» в філармонію часто навідувалась студентка Чернівецького музичного училища диригентсько-хорового відділення Ауріка Ротару. Вона народилася 22 жовтня 1958 р., почала співати з чотирьох років. Перший ВІА, у складі якого співала Ауріка, називався «Червоні маки» (м. Новоселиця). Вона навчалася в Чернівецькому музичному училищі й паралельно працювала в Чернівецькій філармонії у ВІА «Черемош». У 1980 р. Ауріка закінчує музичне училище і поступає до Одеського педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського [2].

Після появи в колективі Ауріки Л. Затуловський і Ю. Смілянський створюють дует сестер. Як показав час, це було напрочуд мудре рішення. Глядачі захоплювалися виступами сестер Ротару, особливо після участі Софії, Ауріки та Лідії в новорічному «Голубому вогнику» на центральному телебаченні з піснею «PRIMAVARA» [5; 7; 9]. До колективу приєднується соло-гітарист Сергій Хлябич, який приїхав із Полтави, згодом він став чоловіком Лідії Ротару. Недовго в «Черемоші» працював брат дівчат Євгеній Ротару – соліст ВІА «Орізонт» (1982 – 1989 рр.) під керівництвом Олега Мільштейна [12].

У такому складі «Черемош» у квітні 1979 р. здобув звання лауреата II ступеня за виконання пісні «Забудь печаль» на I Всеукраїнському фестивалі комсомольської пісні у Хмельницькому, а також виборов I місце в конкурсі «Молоді голоси» у Чернівцях [5].

Згодом керівником ансамблю стає Петро Христофорович Теодорович, який народився 18 травня 1950 р., закінчив Киши-

нівську державну консерваторію імені Гавриїла Музическу по класу композиції Народного артиста СРСР Євгенія Доги. Пісня П. Теодоровича «Melancolie Dulce Melodie» на слова Григорія Вієру принесла успіх сестрам Ротару і ВІА «Черемош». Пісні композитора були популярними у виконанні таких відомих артистів, як Софія Ротару, Іон Суручану, Валерій Леонтьєв, Ваханг Кікабідзе, Йосиф Кобзон, Анастасія Лазарюк, Наталя Гундарева, Олександр Михайлів, Філіп Кіркоров, Микола Караченцов, Валентина Легкоступова та ін. До речі, у ВІА «Теодор» П. Теодоровича перші кроки в естрадному мистецтві зробив Філіп Кіркоров [14].

З 1982 р. керівником «Черемошу» став Олександр Серов. Він перейшов до колективу з Волинського ВІА «Світязь». Народився Олександр Миколайович 24 березня 1954 р. в с. Ковальовка Миколаївської області в сім'ї робітників. У школі грав на альті в духовому оркестрі, любив слухати твори Тома Джонса, що й вплинуло на майбутнє творче життя митця, на його манеру виконання й вокальне звукоутворення. В 1970 р. він закінчує Миколаївське музичне училище, служить в армії, грає в оркестрі Миколаївського Будинку Офіцерів. Після завершення служби О. Серов працює у Краснодарській філармонії вокалістом-інструменталістом у ВІА «Ива», навчається в Краснодарському інституті культури за фахом «Керівник естрадних оркестрів» [8].

У «Черемоші» О. Серов працював до 1984 р. Автор статті неодноразово спостерігав репетиції колективу, які натхненно і завзято, навіть інколи досить емоційно проводив Олександр Миколайович, що сприяло досягненню колективом високих музичних результатів. Так, у 1983 р. на міжнародному конкурсі в Ялті О. Серов як соліст отримує II премію з піснею «Эхо первой любви» Є. Мартинова, вперше бере участь у передачі «Шире круг» на центральному телебаченні, у 1984 р. випускає платівку «Мир для влюбленных» і починає сольну кар'єру. Декількома штрихами окреслимо його творчі досягнення: «Гран-прі» на міжнародному конкурсі «Інтерталант» (Прага, 1987), «Гран-прі» на міжнародному конкурсі (Будапешт, 1988); гастролі в Німеччині, Канаді, США, Ізраїлі; співпраця з німецьким музикантом Дітером Боленом, британським виконавцем популярної музики,

королем британських чартів Кліффом Річардом. 1991 р. йому присвоєно звання заслуженого артиста РРФСР, а 2004 р. – Народного артиста Росії [8].

Останнім музичним керівником ВІА «Черемош» був Олександр Васильович Тищенко. Він народився 29 липня 1961 р. в Києві в родині музикантів (батько – хоровий диригент, мати – оперна співачка). З чотирьох років навчався в дитячій музичній школі № 5, закінчив Київське державне вище музичне училище імені Р. М. Глієра та Київську консерваторію імені П. І. Чайковського. О. Тищенко заснував один із перших арт-рокових гуртів «Зимовий сад», який розпочав професійну діяльність у Хабаровській філармонії. Перший магнітоальбом гурту прозвучав за кордоном, після чого весь колектив звільняють із роботи [8; 10; 13]. Саме в цей час О. Тищенко очолює «Черемош», який згодом переїжджає до Вінниці. На початку 90-х років Олександра Васильовича як композитора, аранжувальника і співака запросили до співпраці з американською співачкою Денін. З його переїздом і завершенням творчої кар'єри Лідії та Євгена Ротару існування ВІА «Черемош» призупиняється [3].

Його учасники продовжили самостійний творчий шлях. Так, А. Ротару приносить популярність участь у фестивалях «Песня года» й «Шире круг» (Москва), «Пісня року» та «Київська весна» (Київ), «Белые ночи» (Сакт-Петербург), «Слов'янський базар» (Вітебськ, Білорусь), у Ялтинському фестивалі «Кримські зорі» тощо. Вона отримала звання «Заслужена артистка України» (1996), нагороджена орденом «Свята княгиня Ольга», орденом святої великомучениці Катерини II ступеня. Артистка гастролює в Україні, Німеччині, Австрії, США, Канаді, Ізраїлі, Білорусії, Узбекистані, Грузії, Казахстані, Росії, Вірменії, Азербайджані. Її концертне агентство веде благодійну діяльність [2].

У «Черемоші» співали майбутні народні артисти України Іван Бобул (Іво Бобул) і Павло Дворський. Так, І. Бобул у 1980 р. працював у Чернівецькій обласній філармонії в естрадному гурті. Із композитором Л. Дутківським записав першу платівку. Автору статті випала щаслива нагода працювати разом із Іво Бобулом у ВІА «Жива вода» Чернівецької обласної філармонії та ВІА «Віватон» Тернопільської філармонії, де останній був солістом, а

автор статті – музичним керівником. І. Бобул – заслужений артист України (1995), народний артист України (1998); нагороджений Хрестом пошани «Закон. Честь. Мужність» (2001); орденом Миколи Чудотворця I ступеня Фонду міжнародної премії (2002); орденом Ярослава Мудрого V ступеня (2003); Хрестом пошани Святого князя Олександра Невського (2004). 2000 р. на алеї зірок у м. Чернівці І. Бобулу встановлено іменну зірку [1; 6].

Народний артист України (1994) Павло Ананійович Дворський народився 1 лютого 1953 р. в с. Ленківці Кельменецького району Чернівецької області [6]. Він був однокурсником і одноклассником автора статті, закінчив у 1976 р. відділення хорового диригування та відділення народних інструментів (баян) Чернівецького музичного училища. Викладач сольфеджіо і гармонії даного навчального закладу Гама Скупінський запросив його у ВІА «Смерічка» Чернівецької філармонії. В ансамблі «Черемош» П. Дворський знайшов свою дружину, тому й певний період працював у колективі.

Висновки. Проведений нами ретроспективний аналіз творчого шляху ВІА «Черемош» дав змогу констатувати його значущість у становленні не лише регіональної естрадної культури, а й українського музичного естрадного мистецтва загалом, бо його школу пройшли І. Бобул, П. Дворський, Аурика, Євген і Лідія Ротару; ним керували композитори Л. Затуловський, О. Серов, П. Теодорович, О. Тищенко, чії пісні виконували відомі естрадні співаки України та Росії (Софія Ротару, Іон Суручану, Валерій Леонтьєв, Вахтанг Кікабідзе, Йосиф Кобзон, Філіп Кіркоров, Лілія Сандулесу, Анастасія Лазарюк, Микола Караченцов та ін.).

Список використаної літератури

1. Антонюк-Гавришук Є.І. Світ пісенної краси / Є. І. Антонюк-Гавришук. – Чернівці : Букрек, 2009. – 45 с.
2. Аурика Ротару [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aurika.com.ua/ru/biografija.html>. – Назва з екрану. – Мова рос.
3. Джамалетдинов Р. ВІА «Черемош» [Електронний ресурс] / Джамалетдинов Родион. Режим доступу : <http://www.viaansambles.narod.ru/Cheremosh/cheremosh.htm>. – Назва з екрану. – Мова рос.
4. Жарков А. Социально-культурные основы эстрадного искусства : история, теория, технология : у 2-х ч. / А. Жарков. – М. : МГУКИ, 2003. – Ч. 1. – 2003. – 187 с. ; Ч. 2. – 2004. – 215 с.

5. Золотий фонд української естради [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.uaestrada.org/>. – Назва з екрану. – Мова укр.
6. Композитори Буковини [Текст]: довідник-посібник / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича; уклад. А. В. Плішка. – Чернівці: Рута, 2006. – 67 с.
7. Лепша І. Пісня буде поміж нас: зірки укр. естради / І. Лепша. – К.: Т-во «Україна», 1989. – 91 с.
8. Музична естрада: словник / [уклад. В. Откидач]. – Х.: Вид. І. В. Якубенко, 2004. – 444 с.
9. Нариси української популярної культури / [за ред. О. Гриценка]. – К.: УЦКД, 1998. – 760 с.
10. Поплавський М. Антологія сучасної української естради / Михайло Поплавський. – К.: Преса України, 2004. – 415 с.
11. Прохорова Л. Українська естрадна вокальна школа / Л. Прохорова. – Вінниця: Нова кн., 2006. – 384 с.
12. Ротару Евгений Михайлович // Кино-Театр.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kino-teatr.ru/kino/acter/m/star/320503/bio/>. – Назва з екрану. – Мова рос.
13. Сапожник О. Антологія української популярної естрадної музики: у 2-х ч. / О. Сапожник. – К.: ДАКККіМ, 2003. – Ч. 1. – 153 с.; Ч. 2. – 165 с.
14. Теодорович Петр Христофорович // megabook: Мегаэнциклопедия Кирилла и Мефодия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://megabook.ru/article/Теодорович%20Петр%20Христофорович>. – Назва з екрану. – Мова рос.

Виктор Рурак

У ИСТОКОВ УКРАИНСКОГО ЭСТРАДНОГО ИСКУССТВА (на примере вокально-инструментального ансамбля «Черемош»)

В статье осуществлен ретроспективный анализ творческого пути ВИА «Черемош» Черновицкой областной филармонии (1977–1990 гг.), основателями которого были Л. Затуловский (музыкальный руководитель) и Ю. Смелянский (художественный руководитель). Высокопрофессиональную школу коллектива прошли И. Бобул, П. Дворский, Аурика, Евгений и Лидия Ротару под руководством композиторов Л. Затуловского, А. Серова, П. Теодоровича, А. Тищенко. Их песни исполняли известные эстрадные певцы Украины и России (София Ротару, Ион Суручану, Валерий Леонтьев, Вахтанг Кикабидзе, Иосиф Кобзон, Лилия Сандулесу, Анастасия Лазарюк, Наталья Гундарева, Александр Михайлов, Филипп Киркоров, Николай Караченцов, Валентина Легкоступова и др.).

Безусловную ценность статьи составляет то, что ее автор, заслуженный деятель искусств Украины Виктор Рурак делится собственными воспоминаниями об артистах и руководителях ансамбля «Черемош», с которыми он работал и учился вместе. Интересно узнать, что известная песня В. Ивасюка «Червона рута» впервые прозвучала 13 сентября 1970 г. в телевизионной передаче «Камертон хорошего настроения» в исполнении вокально-инструментального ансамбля «Карпаты» Дворца культуры

робітників легкої промисловості з Черновців (руководитель – ныне заслуженный деятель искусств Украины Валерий Громцев). В статті раскрыты истоки українського естрадного музикального искусства, доказана значимість ВИА «Черемош» в становленні не тільки регіональної естрадної культури Буковини, но і українського музикального естрадного искусства в цілому. Представлений фактичний матеріал може використовуватися в процесі професійної підготовки естрадних виконавців.

Victor Rurak

TO THE ORIGINS OF UKRAINIAN VARIETY ART (after the example of vocal-instrumental ensemble «Cheremosh»)

A retrospective analysis of the creative way the vocal-instrumental ensemble «Cheremosh» of Chernivtsi Regional Philharmonic (1977 – 1990), founded by Leonid Zatulovskiy (musical director) and Jozef Smilyansk (artistic director) is given in the article. Highly professional school of collective was passed by Ivo Bobul, Paul Dvorsky, Viktor Pavlik, Aurica, Eugene and Lydia Rotaru under the direction of composers Leonid Zatulovskiy, Peter Teodorovich, Alexander Tishchenko. Their songs were performed by well-known pop singers of Ukraine and Russia (Sofia Rotaru, Ion Suruceanu, Valeryi Leontiev, Vakhtang Kikabidze, Joseph Kobzon, Lily Sandulesa, Anastasiia Lazaryuk, Nataliia Gundareva, Alexander Mikhailov, Philip Kirkorov, Nikolay Karachentsov, Valentina Legkostupova etc.).

Certainly the value of the article is that its author, Honored Artist of Ukraine Victor Rurak shares his own memories about artists and managers of ensemble «Cheremosh», with whom he worked and studied together. It is interesting to know that well-known song by V. Ivasyuk «Chervona Ryta» was first performed September 13, 1970 in the television program «Kamerton of good mood» performed by vocal-instrumental ensemble «Karpaty» of Chernovtsy Culture Palace of Light Industry (Head – now the Honored Artist of Ukraine Valery Gromtsev).

Thus, the article reveals the origins of Ukrainian pop music; the importance of vocal-instrumental ensemble «Cheremosh» in regional pop culture of Bukovina, more – Ukrainian musical variety art is proved. The factual material presented in the article can be used in the variety art professionals professional training.

Keyword: *pop art, vocal-instrumental ensemble «Cheremosh», art professionals professional training, Ukrainian pop music.*

References

1. Antoniuk-Havryschuk, Ye. I. (2009) *Svit pisennoi krasny* [a world of song beauty], Chernivtsi, Bukrek, 45 p. (in Ukrainian).
2. *Aurika Rotaru* from: <http://aurika.com.ua/ru/biografija.html>.
3. Dzhamaletdinov, R. *VIA «Cheremosh»* [Vocal and instrumental ensemble «Cheremosh»] from: <http://www.viaansambles.narod.ru/Cheremosh/cheremosh.htm>.
4. Zharkov, A. (2003-2004) *Social'no-kul'turnye osnovy jestradnogo iskusstva: istorija, teorija, tehnologija* [The socio-cultural foundations of pop art: the history,

- theory, technology], Moscow, Moscow State University of Culture and Arts, Vol. 1., 187 p., Vol. 2, 215 p. (in Russian).
5. *Zolotyj fond ukrains'koi estrady* [Golden Fund of Ukrainian pop art], from: <http://www.uaestrada.org/>.
 6. *Kompozytory Bukovyny: dovidnyk-posibnyk* (2006) [Chernivets'kyj natsional'nyj univ. named after Jurij Fed'kovych, A. V. Plishka (compiler). Composed Bukovina], Chernivtsi, Ruta, 67 p. (in Ukrainian).
 7. Lepsha, I. (1989) *Pisnia bude pomizh nas : zirky ukr. estrady* [Song will be among us: Ukrainian pop stars], Kiev, Ukraina, 91 p. (in Ukrainian).
 8. *Muzychna estrada : slovnyk* (2004) [V. Otkydach (compiler) Musical variety. Dictionary], Kharkiv, Vyd. I. V. Yakubenko, 444 p. (in Ukrainian).
 9. *Narysy ukrains'koi populiarnoi kul'tury* (1998) [Hrytsenko O. (Eds.) Essays of Ukrainian popular culture], Kiev, UTsKD, 760 p. (in Ukrainian).
 10. Poplavs'kyj, M. (2004) *Antolohiia suchasnoi ukrains'koi estrady* [Anthology of modern Ukrainian pop music], Kiev, Presa Ukrainy, 415 p. (in Ukrainian).
 11. Prokhorova, L. (2006) *Ukrains'ka estradna vokal'na shkola* [Ukrainian pop vocal school], Vinnytsia, Nova kniga, 384 p. (in Ukrainian).
 12. *Eugene M. Rotaru* [Eugene M. Rotaru] from: <http://www.kino-teatr.ru/kino/acter/m/star/320503/bio/>
 13. Sapozhnik, O. (2003) *Antolohiia ukrains'koi populiarnoi estradnoi muzyky* [Anthology of Ukrainian pop music], Kiev, DAKKKiM, Ch. 1, 153 p., Ch. 2., 165 p. (in Ukrainian).
 14. *Teodorovych Petr Hrystoforovych* [Peter H. Teodorovich] from: <http://megabook.ru/article/Teodorovych%20Petr%20Hrystoforovych>.

Одержано 18.04.2015 p.